

Molnár Bodrogi Enikő

Földrajzi tájegység és/vagy irodalmilag teremtett világ? Bengt Pohjanen narratívái

Tanulmányommal a 75 éves Bengt Pohjanen íróat köszöntöm, aki felbecsülhetetlenül sokat tett a meänkieli irodalmi nyelv fejlesztéséért és e nyelven írott szépirodalom kibontakoztatásáért.

A nagyvilágon kevesen tudnak róla, hogy Észak-Svédországban él egy olyan finnugor nyelvű kisebbség, amelynek tagjai több, mint egy kultúrához tartoznak, több, mint egy nyelvet beszélnek (svéd, meänkieli és egyesek finn nyelvet), több, mint egy identitással rendelkeznek, és megtanulták a különböző kultúrák között határokat újra és újra átlépni.

A következőkben egy olyan vidékre vezetem el olvasóimat, amely egyrészt konkrét földrajzi tájegység, másrészt egy virtuális ország.

A Tornio-völgy

Földrajzi értelemben a Finnország és Svédország közötti határvidékről van szó, amelyet Tornio-völgynek neveznek (finnül: Tornionlaakso, svédül Tornedalen).

Ez a terület valószínűleg a középkor előtti időktől a 19. század elejéig mind nyelvileg, mind kulturálisan egységes terület volt.

Finnország kb. 1155-től 1809-ig svéd fennhatóság alatt volt, majd az 1808-1809-es orosz-svéd háború következtében a cári birodalom részévé vált. A Finnország és Svédország közötti határként a Tornio folyót jelölték ki (északabbra a Muonio és a Kōnkämä folyót), amelyet nemcsak ország- hanem nyelvhatárrá is igyekeztek tenni. A Tornio keleti partján maradt finnek beépültek a finn nemzetbe, és nyelvük a finn nemzeti nyelv egyik nyelvjárása maradt. A folyó nyugati partján élő Tornio-völgyi finnség pedig nyelvi kisebbség lett Svédországban.

Nemcsak a szorosan vett folyóvölgy két oldalán laktak finn nyelvet beszélők, hanem távolabbi szomszédságában is. Főleg a völgy középső és délkeleti részén élnek jelentős számban egykor finnt, ma meänkielit beszélők, Svédországban Haaparanta, Matarinki, Alakainus, Pajala, Kiruna és Jellivaara, azaz svédül Haparanda, Övertorneå, Kalix, Pajala, Kiruna és Gällivare, míg Finnországban Tornio, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio és Enontekiö járások területén.

A Tornio-völgyi finnt beszélők kulturális és etnikai ébredési folyamata Svédországban az 1980-as években kezdődött el. A nyelv felélesztését Bengt Pohjanen író képviseli a legkövetkezetesebben. Ezt a nyelvet meänkieli néven 2000-ben hivatalosan elfogadták önálló nyelvként, mégis mindmáig súlyosan veszélyeztetett, mivel hiányzik a politikai akarat és a társadalmi struktúra a nyelvi tervezés megvalósításához. A meänkieli közösség olyan mértékben asszimilálódott nyelvileg, hogy az aktív nyelvhasználók túlnyomó többsége hatvan év fölötti.

Meänmaa ('a mi földünk')

A Meänmaa-gondolat megálmodója és irodalmi megteremtője Bengt Pohjanen. Ezen egy olyan virtuális országot ért, amelynek lakóit összeköti a közös nyelv és a közös kultúra. Meänmaa magában foglalja a Tornio folyó völgyének mind a

svédországi, mind a finnországi oldalát, de polgárává fogad mindenkit, aki ismeri, értékeli és/vagy beszél a meänkielit. Ez az imaginárius közösség valójában egy határterület nemcsak földrajzilag, hanem kulturálisan is: nem fedí sem a finn, sem a svéd elképzelt közösséget, hanem egy köztes terület, „a határ harmadik szobája”, ahogy Pohjanen önéletrajzi regényében nevezi.

Meänmaa világának megteremtője

Bengt Pohjanen (sz. 1944-ben) a Tornio-völgy bámulatosan sokoldalú és termékeny írója, s ezen belül a meänkieli szépirodalom elhivatott képviselője. Szépirodalmi és publicisztikai munkássága három nyelvű: svéd, meänkieli és finn, s nagyon változatos műfajokat ölel fel, többek között regényt, verset, dalt, esszét, drámát, tárcát, musical szöveget, novellát. Pohjanen fordít is kilenc nyelv között (svéd, meänkieli, finn, angol, német, francia, orosz, lív és karjalai).

Pohjanen írta az első meänkieli nyelvű regényt és drámát (Kuutot, 1987 – magyarul: Kuuttóék). Ezek és a későbbiekben írott meänkieli művei, esztétikai értékükön túl arról is tanúskodnak, hogy az irodalmon keresztül az egyén osztozhat saját népe kollektív emlékezetében. Pohjanen egyik fontos célja íróként, hogy képet nyújtson a meänkieli kultúra viszonyáról a többségi (mind a svéd, mind a finn) kultúrához, és hogy közössége számára egy, a hivatalos svéd történetírástól eltérő narratívát építsen.

A narratíva fontosabb elemei

Pohjanen írásaiban gyakran megfigyelhetjük, hogy a közössége számára felidézett múltba beleépíti saját élettörténetét is. Művei emiatt részben személyes dokumentumok is, amelyek mindig a narrátor szemszögéből jelenítik meg a külső eseményeket. Ugyanakkor az elbeszélte egyedi élettörténet is egy közösség képét nyújtja, az elbeszélő egyéni életén átszűrve.

Pohjanen dekonstruálja azt a képet, amelyet a külsoport (a svéd nyelvűek) nyújtanak a belsoportról (a meänkieli kisebbségről). Ez a kép marginálisnak és jelentéktelennek ábrázolja az utóbbihoz tartozókat. Pohjanen gesztusa rendkívül fontos, mivel a kisebbség szinte észrevétlenül képes magáévá tenni a másoktól róla alkotott képet, különösen ha a „mások” a saját országának többségét jelentik.

A pohjaneni narratíva elemeit *A csempészkirály fia* című önéletrajzi regényére és a *Jól forgó nyelv* című tárcakötetere hivatkozva vázoló fel az alábbiakban.

Az emlékezet közege

Pohjanennél a kulturális emlékezet közege egy tájegység, a Tornio-völgy. Ez teljes egészében szemiotizálódik.

Tárcakötetében valamiféle paradicsomi állapotot rekonstruál, amikor leírja a

svédesítési korszak (19. sz. második fele) előtti helyzetet a Tornio-völgyben. Mitológiát is teremt, tízezer évre vezet vissza a békesség és gazdagság korát. Már-már a kalevalai világot idézi fel.

„Csendes volt föld, a vizek halban, az erdők pedig madárban és vadban gazdagok. Jó volt itt élni.”

Gazdag vidékként írja le a Tornio-völgyet önéletrajzi regényében is:

„A Tornio-völgy a csempészet és a lazachalászat miatt mindig is Svédország egyik leggazdagabb vidéke volt. A Svéd Akadémiát is részben a lazacból bejött pénzből alapították.”

A jó életkörülményeknek köszönhetően a Tornio-völgy lakossága növekedett:

„A Tornio-völgyben olyan jól éltek az emberek, hogy a népesség túlságosan is gyors ütemben szaporodott. Egy 1789-es tudósítás szerint ez volt Svédország legtermékenyebb vidéke.”

Ugyanakkor a Tornio-völgy olyan szellemi helyszínt is jelentett még a 20. század elején, ahol az emberek könyvet és újságot olvastak finnül és svédül, színdarabot adtak elő, közösen oldották meg a faluközösségek problémáit, és a becsületesség erénynek számított.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy az emlékezet helyszíne Pohjanen számára határon átívelő: a Tornio-völgynek két oldala van, s egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. E határvidék különböző kultúrák és nyelvek találkozási helye, „a határ harmadik kissozobája”.

A nyelv

A pohjaneni narratíva három nyelv (a meänkieli, a svéd és a finn) és ugyanakkor három kultúra közötti fordítás helye. Több ízben vallotta az író, hogy három nyelvet érez sajátjának, de hallatlanul érdekes az irodalomkutató számára megfigyelni, hogy e három nyelvnek nem azonos a funkciója nála.

Az anyanyelvet az egyén önazonossága szempontjából meghatározónak tartja, az egyediség és a más csoportoktól való elkülönülés ismertetőjegyek:

„A nyelv a lélek ujjlenyomata. Schol máshol nem olyan könnyű egyik társadalmi osztályból a másikba kerülni, mint a Tornio-völgyben. Éppen csak svédül kell a gyermekekkel beszélni. De mi bizony makacs engedetlenséggel továbbra is méenkieliül beszélünk.”

Egyik lírai hangvételi tárcájában háznak, otthonnak nevezi anyanyelvét. A tárca a régi és a modern ház ellentétének bemutatására épül. A régi idők otthonának az anyanyelvű kultúra volt a fő meghatározója. Íme néhány példa:

„A meänkieli hátsó kissozobája a legbelső szoba, amely a szívben van elrejtve. Tapétái, rongyszőnyegei, padlója és függönyei mind meänkieli nyelvűek.”

„A meänkieli ház tornáca a világra nyílt. A tornácon meänkieli beszédnek kellett hallatszania, hogy képviselni tudja önmagát.”

Ehhez képest az új ház teljesen más képet mutat, amelyet idegen nyelv ural:

„Hol vannak a gyermekek? Csak idegen hangot és idegen nyelvet hallok.”

Regényében jelen van egyfelől az anyanyelv a büszkeség tárgyaként, illetve a nyelvi és vallási identitás szoros összetartozása:

„Mi, nyelvtelenek, csak akkor vagyunk az egy nyelvű *ummikkóknál* gazdagabbak, amikor Isten országának dolgaihoz közeledünk. Ebben a meänkieli hihetetlenül gazdag és pontos. Ez méltósággal tölt el bennünket, ezáltal válunk lelkileg sokkal gazdagabbá, mint a svédek, akiknek hinniük kell anélkül, hogy ismernék a mennyek

országának nyelvét.”

Másfelől megfogalmazódik az a keserűség, amelyet nyelvük miatti megkülönböztetésük folytán tapasztalnak a kisebbséghez tartozók:

„Meänmaaban, a mi földünkön az emberek egyenlőtlensége már az anyaméhben kezdődik, és nyelvi alapú.”

Pohjanen már gyermekkorában felfigyelt arra, hogy a svéd nyelvű világ teljesen különbözik az ő anyanyelve világától, és idegen számára.

„Akinék svéd az első nyelve, annak svéd nyelvű a világa, akinek meg méenkieli, annak a világa is méenkieli nyelvű. S ezek a világok soha nem találkoznak egymással.”

Két domináns kultúrának alávetve

Pohjanen műveiben jól láthatóan körvonalazódnak a méenkieli kultúrának a két domináns kultúrával, a svédvel és a finnel való kapcsolatai. Lényeges mondanivalója ez a Pohjanen regényének. Úgy érzi, méenkieliként mindkét domináns kultúra marginalizálja őt:

„Svéd alattvalónak lenni, anélkül, hogy az ember igazán svéd lenne. Mikor svédül beszélünk, káromkodhatunk, mint az egyszerű kalendáriumműkészítő december végén, hogy szitkozódás közben ráérjünk keresgélni a szavakat. Finnül beszélni Finnországban úgy, hogy közben aki hallgatja, majd megpukkad a nevetéstől.”

A rá jellemző humorról jegyzi meg az író, hogy más nyelven szabad hazudni, mivel annak nincs olyan erkölcsi súlya, mint ha az ember anyanyelvén állít valótlan dolgokat. Aki három nyelvet beszél, annak számára világos, melyiket milyen kontextusban illik használnia, amint ez az alábbi idézetből is kiderül:

„A szükségszerű hazugságok mind svédül vannak, ezért nem is lehetnek olyan veszélyesek, és bűnnek sem számíthatnak. Svédül talán nem is ért az Isten. Svédül az urakkal beszélünk, finnül az Istennel.”

A pohjaneni narratívában három különböző kultúra van jelen, s ezek elsősorban nyelvükben térnek el egymástól. A svéd nyelv megtanulását kihívásnak tekinti, amely konok elszántságot és sok gyakorlatot igényel. Célja az, hogy elfogadja a svéd társadalom, s ehhez tudnia kell a többségi nyelvet.

„S így kérdezzetem minden alkalommal, mikor svéd szavakkal és finn kitartással gyötöröm magam. Megfelel? Bőröm emlékezetébe is belevésődik:

»Megfelelek?«»

A finn nyelv számára egy olyan kultúra nyelve, amellyel egyfelől könnyen tud azonosulni, mivel a kulturális gyökereket jelenti számára, másfelől idegen, mert sem ő, sem a szülei nem abban szocializálódtak:

„Korán elkezdek finnül olvasni. A sors iróniája, hogy a svéd oktatási rendszer színvonalas anyanyelvoktatást biztosít számomra egy olyan nyelven, amelyet nem beszélek, sem anyámnak, sem apámnak, sem nekem nem saját nyelvem.

Svédül és finnül, két, számomra idegen nyelven kezdek kifelé lépkedni gyermekkoromból.”

A humor

Pohjanen irodalmilag teremtett világában fontos helye van a humornak. Sokféle szerepet tölt be, például enyhíti az író belcsoportjának a történelmi terhét vagy megfeddi a külcsoportot azért, hogy nevetségessé teszi, néha meg kigúnyolja. Minden kisebbség önbecsülése szempontjából rendkívül fontos, hogy tagjainak

legyenek közös tapasztalataik, amelyeket megoszthatnak egymással. Viinikka-Kallinen megállapítja egyik tanulmányában, hogy a verbális humornak gyakran a kisebbségi nyelvhez kötődő finomságai sok esetben különböznek a többségitől.

A svéd nyelvű pap, aki a külső csoport tagja és tud finnül, egyszerre tárgya a kisebbségi közösség csodálatának és idegenkedésének. Pohjanen számára ez esetben is a humor a legjobb eszköz a figura bemutatására és egyúttal saját közössége nézeteinek megvilágítására.

„Egy hétre rá megjön a svéd nyelvű pap, Åberg, szegény, aki vegetáriánus és megtanult helyesen finnül beszélni, amitől az emberek majd megzavarodnak, úgy lelkendeznek és csodálkoznak. Az még rendben van, hogy gízgazokat eszik, benne van a Bibliában is, mikor Isten embere, Mózes azt mondja, hogy a gyengék káposztát esznek, de hol van az megírva a Bibliában, hogy a svéd nyelvű megérdemli a mennyek országát, pláne ha a keresztnéve Kuno. De megtanult finnül, és így szinte már keresztényé is vált. Ez a jelenség megfoghatatlan, furcsa és olyan ritka, mint a fehér holló.”

A Pohjanen humorának egyik alapvető jellegzetessége, hogy mesterien tudja váltakoztatni a bel- és a külső csoport szemszögét: míg az első esetben az empátiás humor eszközeit használja témája kifejtéséhez, az utóbbiban sokkal inkább ironikusan viszonyul ahhoz. Az is külön érdekessége ennek a írói perspektíva-váltogatásnak, hogy a bel és a külső csoport közötti határok nem merevek. Külső csoport lehet az egynyelvű svédeken kívül a meänkieli beszélők ama része is, amely a svédeknél is svédebb próbál lenni.

Záró gondolatok

A kisebbségek narratívái igen fontos szerepet játszanak annak a megmutatásában, hogy a múlt eseményeit más, a többségtől eltérő szemszögből is el lehet, és el kell mondani. Pohjanen is egy másfajta, alternatív történetet kíván írni, amelyben saját közössége újra megtalálhatja önbecsülését és ősei nyelvének értékét. Az alternatív történet ugyanakkor az otthonosság érzetét is nyújtja.

Pohjanennek rendkívül fontos szerepe volt és van a meänkieli nyelv és kultúra revitalizációjában az 1980-as évek óta, amikor kezdetét vette ez a mozgalom. Feladatának tekinti íróként és közéleti személyiségként nyelvi és kulturális identitást építeni saját közössége számára. Pontosabban újra kívánja teremteni azt az anyanyelvben való otthonosságot, amely egy évszázaddal ezelőtt még mindennapi valóság volt a Tornio-völgyben.

Pohjanen az anekdotázás nagymestere. Művei fényt, melegséget, lelki gazdagságot és egészséges humort is sugároznak. Ki mer mondani fájdalmas etnikai, nyelvi és vallási kisebbségi sorshoz kötődő emlékeket, viszont épp a humornak köszönhetően a megrázó tapasztalatok súlya nem taglózza le az olvasót, hanem az átélt katarzisz révén érettebbé és megértőbbé teszi.

Jegyzetek

E tanulmány hosszabb változata megjelent M. BODROGI Enikő, *Kollektív identitás és emlékezésterápia – Bengt Pohjanen tárcái* – = *Emlékezet és felejtés, Interdiszciplináris párbeszéd 5*, szerk. Veress Károly, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Egyetemi Füzetek 36, 2017, 179–193.

A meänkieli nyelvet beszélők és/vagy értők lélekszámát 25000-75000 közé sorolják. (SULKALA, Helena, *Introduction. Revitalisation of the Finnic minority languages.* =

Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium, szerk. Sulkala, Helena – Mantila, Harri, Helsinki, SKS, Studica Fennica Linguistica, 2010: 11; AROLA, Laura – KANGAS, Elina – PELKONEN, Minna: *Meänkieli Ruottissa. Raportin yhteenvedo ELDIA-projektissa*. Mainz – Wien – Helsinki – Tartu – Mariehamn – Oulu – Maribor: Research Consortium ELDIA, 2013, 3) Ezeknek viszont ma már csak egy töredéke beszéli anyanyelvét, írásban pedig még kevesebben használják. Pontos számadataink nincsenek, mert Svédországban nem végeznek a lakosság nyelvi és etnikai hovatartozásával kapcsolatos hivatalos felméréseket.

POHJANEN, Bengt, *A csempéskirály fia*, Kolozsvár, Koinónia Kiadó, 2011, 12.

POHJANEN, Bengt, *Lyykeri*, Överkalix, Kaamos, 1985. (A cím jelentése magyarul: A luger.)

POHJANEN, Bengt, *Tungan mitt i munnen – Kieli keskelä suuta*. Tornedalica 61, Lulea, 2011.

POHJANEN, Bengt: *Storsvensken kommer till Meänmaa. – Isolinen tullee Meänmaale*. = Pohjanen, Bengt, *Tungan mitt i munnen – Kieli keskelä suuta*, Tornedalica nr. 61, 2011, 11.

POHJANEN, Bengt, *A csempéskirály fia*, 2011, 71.

Uo. 111.

POHJANEN, Bengt, *William Snells krasse och vallmo – Snellin Vilkon krassit ja unikat*. = Pohjanen, Bengt, *Tungan mitt i munnen – Kieli keskelä suuta*, Tornedalica nr. 61, 2011, 44.

POHJANEN, *A csempéskirály fia*, 2011, 12.

Uo. 31.

POHJANEN, Bengt, *Meänkieli – ett hus – Meänkielen talo*. = Pohjanen, Bengt, *Tungan mitt i munnen – Kieli keskelä suuta*. Tornedalica nr. 61, 2011, 172.

Uo. 173.

Uo. 174.

Ummikko: csak az anyanyelvét ismerő, anyanyelvébe bezárt, becsontosodott személy.

POHJANEN, *A csempéskirály fia*, 2011, 32.

Uo. 31.

Uo. 127.

Uo. 79.

Uo. 72.

Uo. 178.

Uo. 181.

VIINIKKA-KALLINEN, Anitta, *Kuka kertoo meikäläisistä? Tekstit ja tarinat vähemmistöidentiteetin kantajana*. = *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivirantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II. N:o 18.*, szerk. Mikkonen, Miia – Sulkala, Helena – Mantila, Harri, 2001, Oulu, Oulun yliopisto, 283.

POHJANEN, *A csempéskirály fia*, 2011, 35-36.

POHJANEN, Bengt, *Tungan mitt i munnen – Kieli keskelä suuta*. Tornedalica 61, Lulea, 2011.

SULKALA, Helena, Introduction. Revitalisation of the Finnic minority languages. = *Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium*, szerk. Sulkala, Helena – Mantila, Harri, Helsinki, SKS, Studica Fennica

Linguistica, 2010, 8–26.

VIINIKKA-KALLINEN, Anitta, Kuka kertoo meikäläisistä? Tekstit ja tarinat vähemmistöidentiteetin kantajana. = Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II. N:o 18., szerk. Mikkonen, Miia – Sulkala, Helena – Mantila, Harri, 2001, Oulu, Oulun yliopisto, 275–286.

Könyvészet

AROLA, Laura – KANGAS, Elina – PELKONEN, Minna: Meänkieli Ruottissa. Raportin yhteenvedo ELDIA-projektissa. Mainz – Wien – Helsinki – Tartu – Mariehamn – Oulu – Maribor: Research Consortium ELDIA, 2013.

M. BODROGI Enikő: Kollektív identitás és emlékezésterápia – Bengt Pohjanen tárcái – = Emlékezet és felejtés, Interdiszciplináris párbeszéd 5, szerk. Veress Károly, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Egyetemi Füzetek 36, 2017, 179–193.

POHJANEN, Bengt: Lyykeri, Överkalix, Kaamos, 1985.

POHJANEN, Bengt, A csempészkirály fia, Kolozsvár, Koinónia Kiadó, 2011.

POHJANEN, Bengt, Tungan mitt i munnen – Kieli keskelä suuta. Tornedalica 61, Lulea, 2011.

SULKALA, Helena, Introduction. Revitalisation of the Finnic minority languages. = Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium, szerk. Sulkala, Helena – Mantila, Harri, Helsinki, SKS, Studica Fennica Linguistica, 2010, 8–26.

VIINIKKA-KALLINEN, Anitta, Kuka kertoo meikäläisistä? Tekstit ja tarinat vähemmistöidentiteetin kantajana. = Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II. N:o 18., szerk. Mikkonen, Miia – Sulkala, Helena – Mantila, Harri, 2001, Oulu, Oulun yliopisto, 275–286.

Molnár Bodrogi Enikő

(sz. 1967-ben Kolozsvárott), bölcsészdoktor, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetének docense. Magyar irodalomtörténetből doktorált. 1992 óta tanít finn nyelvet, finn irodalom- és kultúrtörténetet, valamint a finn szakos hallgatóknak választható tantárgyként meänkieli nyelvet.

Kutatási szakterületei: Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete, finn irodalom- és kultúrtörténetet, a skandináviai finnugor kisebbségek helyzete valamint nyelvi és etnikai identitása.

Jelenlegi kutatási témája: nyelvi és etnikai identitás a meänkieli, kvén és csángó közösségekben, valamint az anyanyelvű írott szövegek szerepe a kisebbségi közösségek identitásának alakításában.